

4. Праці Пономаренка М.Ф. ДАЧО (Державний архів Черкаської області). Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. 96+4 арк.
5. Пономаренко М. Знавець чотирнадцяти мов. *Прапор Леніна*. 1970, 21 березня.
6. Пономаренко М. На батьківщині Івана Ле. *Прапор Леніна*. 1970, 5 квітня.
7. Пономаренко М. Художник із Кропивни. *Прапор Леніна*. 1978, 18 серпня.
8. Пономаренко М. З літературної географії Золотоніщини. *Прапор Леніна*. 1971, 10 серпня.
9. Пономаренко М. С. Д. Скляренко про Піщану. *Прапор Леніна*. 1971, 31 серпня.
10. Пономаренко М. С. Д. Скляренко в Золотоноші. *Прапор Леніна*. 1971. 25 вересня.
11. Пономаренко М. Фольклорист Ф. І. Лавров. *Прапор Леніна*. 1978, 14 березня.
12. Пономаренко М. Син землі. *Прапор Леніна*. 1978, 12 грудня.
13. Пономаренко М. Кесар Білиловський. *Прапор Леніна*. 1979, 21 квітня.
14. Пономаренко М. Учений із Золотоноші. *Прапор Леніна*. 1979, 30 жовтня.
15. Пономаренко М. Ф. І. Лавров на Золотоніщині. *Прапор Леніна*. 1980, 18 грудня.
16. Пономаренко М. Історик, археолог, нумізмат. *Прапор Леніна*. 1985, 19 листопада.
17. Пономаренка М. Геній народжується в броні. *Прапор Леніна*. 1987, 21 березня.
18. Пономаренко М. Творець школи лінгвістів. *Златокрай*. 1993, 18 травня.
19. Пономаренко М. Дочка вченого. *Вісник Золотоніщини*. 1999, 3 квітня.
20. Пономаренко М. Письменник із Золотоноші. *Вісник Золотоніщини*. 2002, 23 листопада.
21. Пономаренко М. Історик із Золотоноші – учень славетного Антоновича. *Вісник Золотоніщини*. 2003. 2 лютого. С. 2.
22. Черкаський С. Вечір поезії. *Прапор Леніна*. 1970, 10 березня. С. 3.

ГЛУХІВСЬКІ ЄВРЕЇ: ПОЯВА, ПРОБЛЕМИ УКОРІНЕННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ПОХОВАЛЬНИХ ПЛИТ

Анжеліка Голуб

Науковий керівник:
Андрій Гриценко

У тезах висвітлено інформацію про виникнення єврейських громад у м. Глухові (Сумщина). Проаналізовано значення етнічної спільноти для населеного пункту (економічний та культурний аспекти). Звернуто увагу на елементи та особливості надгробних пам'ятників глухівського єврейського кладовища (XIX–XX ст.).

Ключові слова: євреї, етнічна спільнота, історичне краєзнавство, Глухів, кладовище, надгробки, пам'ятники.

Україна в ХХІ ст. продовжує боротьбу за свою незалежність і територіальну цілісність. У цих умовах важливо в молоді виховувати громадянську свідомість, толерантність, розуміння причин і наслідків історичних подій, повагу до культурної спадщини. Формою пізнання рідного краю (від цілого регіону до невеликого села) є історичне краєзнавство. Його першочергове призначення полягає в збереженні та популяризації подій минулого [4, с. 126–127].

Перша поява єврейських громад на Глухівщині (нині – Сумська область) відноситься до часів Великого князівства Литовського. Відомо, що в ХVІ ст. територіально євреї заселяли Смоленщину, Сіверщину та білоруські землі. Чимало євреїв перебувало в самому м. Глухові, адже наприкінці ХІХ ст. дослідники вже віднайшли старе, доволі масштабне кладовище цієї етнічної спільноти. Цікавим фактом є те, що в 1618 р. за Деулінським перемир'ям місто увійшло до складу Речі Посполитої. Майже відразу королевич Владислав видав наказ про заборону проживання євреїв на території Чернігівського воєводства, куди належав вищезгаданий населений пункт. Він вважав, що євреї заважали економічному розвитку краю, торгівлі та ремеслам.

У часи Української козацької держави (ХVІІ ст.) представники семітської народності записувались до козацьких полків, могли вільно торгувати своєю продукцією. У 1708 р. Петро І видав указ, у якому йшлося про те, що євреї мали право тільки приїздити до Києва та продавати свою продукцію оптом. Осілих євреїв поки не чіпали, але недовго. Гетьман І. Скоропадський взагалі зневажливо ставився до них і пропонував наступне: «...велимо весь його жидівський маєток розграбувати, зневажити й з применшенням здоров'я, геть за кордон оголеного вигнати» [5, с. 64–66].

На початку ХVІІІ ст. представники етнічної спільноти попри заборони проживали в Глухові, торгували, відкривали шинки, де продавали алкогольні напої та заробляли непогані кошти. Далі був указ Катерини І 1727 р. про негайне вигнання євреїв із України. Переважно залишитись змогли ті, хто мав кошти відкупитись. Інших поступово депортовували. 1794 р. вперше на законодавчому рівні євреї отримали право проживання в Київській, Чернігівській та Новгород-Сіверській губерніях. На 1800 р. їх вже нараховувалось у Глухові 342 людини (170 чоловіків і 172 жінки). Єврейські громади називались кагалами, котрі очолювали старійшини. Від 9 грудня 1804 р. за особистим розпорядженням Олександра І представникам семітської народності мали присвоїти прізвища, так як до цього часу їх ідентифікували тільки за ім'ям і по-батькові.

Євреї в Глухові активно займались торгівлею на базарах, мали шинки та крамниці. Торгували худобою, хлібом, цукром, борошном, алкоголем, утримували поштові станції, цілі заїжджі двори. Важкою фізичної працею майже не займались. Часто вони були кравцями, аптекарями, шевцями, годинникарями, майстрами золотих і срібних прикрас. На 1860-ті рр. цієї етнічної спільноти налічувалось у місті 2644 представників (чоловіків – 1325; жінок – 1319). Щодо культурного життя, то євреї навчали своїх дітей грамоті, відвідували молитовні школи, котрих було тут дві, синагогу [5, с. 67–78].

Не менш цікаво зупинитись на прикладах єврейської монументальної культури – поховальних плитах. Надгробки цієї етнічної спільноти вирізняються своїми особливостями. Різьблення на кам'яних стелах були індивідуальні та оригінальні. Пам'ятники не мали включати зображення людей. Вік, професійну та релігійну

приналежність, риси характеру демонстрували за допомогою сюжетних орнаментів. Для асоціацій з конкретним покійним євреєм використовували зображення біблійних мотивів, тварин, речей побуту тощо. Майстри з XVIII ст. почали ставити клейма на свої роботи. На глухівському єврейському цвинтарі навіть зараз можна побачити широкий комплекс образотворчої символіки такого роду [3, с. 53–55; 5, с. 139–140].

Усього на кладовищі близько 1040 надгробків, із яких 758 у задовільному стані. Ніші для тексту досить часто робили трохи заглибленими. Найпоширенішим символом поховальних єврейських плит були Зірки Давида (шестикутні зірки). На надгробках, особливо жіночих, наявні мінори – ліхтарі з сімома свічками (могла бути й одна зламана свічка). Це також символ юдаїзму, котрий трактується як жіноче благочестя. Дотримуємось думки, що це більше нагадування для живих про запалення свічок на релігійні свята та щосуботи. Часто мінори зображували деревом, у якого гілки закінчувались лампадками [2, с. 1097-1099].

Представники тваринного світу уособлювали різноманітні характеристики людей: лев – сильний, птахи – про необхідність звільнення душі померлого, олень – краса. На глухівському єврейському цвинтарі левів вирізьблено 24 рази, птахів – 4, а оленя – в одиничному екземплярі. Відмітимо, що портрети людей, як вже зазначалось, не зображали, але могли показати руки. На досліджуваному кладовищі таких орнаментів 7 і саме на чоловічих надгробках. Це підтверджує той факт, що вони були священнослужителями, належали до релігійно-кастових коенів (нащадків роду першого єврейського священника Аарона). Квітучі рослини символізували клопітку і результативну діяльність померлого. На єврейському цвинтарі Глухова таких 15 стел. На 10 пам'ятниках наявні пальмові гілки (лулави), котрі означали звільнення душі та подальше відродження єврейського народу. Є плити з зображення сувоїв Тори (11). Дерева життя з відрубаними гілками означали осиротілих дітей, скінченність життя [1, с. 107–110; 5, с. 141–154].

Таким чином, євреї в Глухові, що на Сумщині, почали з'являтися із XVI ст. З цього часу й до кінця XIX ст. вони зазнавали жорстких утисків влади, часто були депортовані за кордон. Попри це, у 1800 р. їх уже нараховувалось у місті 342 людини, а в 1860-х рр. – 2644. Вагому роль вони відіграли в економічному та культурному житті Глухова. Займались здебільшого торгівлею, були кравцями, аптекарями, шевцями, годинникарями, майстрами золотих і срібних прикрас. Поховання єврейської спільноти вирізнялось своєю неповторністю, зокрема особливим орнаментом надгробок, які й нині збереглись у межах населеного пункту.

Література

1. Гриценко А.П., Назарова В.В. Поховання 1922 –1991 рр. глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Т. 35. С. 104–112.

2. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»*: журнал. 2023. № 11 (17) С. 1091 – 1101. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7383> (дата звернення: 12.11.2023).

3. Зайцева Н.О. Глухівські надгробки. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. Глухів: ТОВ «Віо-поліграфісти». С. 53–55.

4. Лісовська О.В. Історичне краєзнавство як засіб формування історичної пам'яті та духовності українського народу. *Уманська старовина*. 2016. Вип. 2. С. 125–130.

5. Назарова В.В. Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини: дис. канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

НАГОРОДНИЙ ЛИСТ СТАРШОГО ТЕХНІКА-ЛЕЙТЕНАНТА СЕГАЛА ГЕРША (ГЕРШУ) ГЕРШОВИЧА

Марина Мінченко

Сегал Герш (Гершіа) Гершович – співробітник Глухівського учительського інституту радянської доби. Його життєвий та професійний шлях на основі матеріалів відомчого архіву Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (далі – ВА ГНПУ) був окреслений В. Крижанівським [1, с. 317]. Важлива інформація про особливості військової служби Г. Сегала в роки Другої світової війни міститься в документах Центрального архіву Міністерства оборони російської федерації, а саме: наказі керуючого артилерією 2-ї гвардійської армії про нагородження особистого складу частини артилерії армії №45/н від 1 листопада 1944 р. та нагородному листі Г. Сегала [2].

Сегал Герш (Гершіа) Гершович народився у грудні 1920 р. у м. Глухів у робітничій родині. За національністю єврей, тому закінчив єврейську семирічку. Безпартійний. Відомо про місце і дату призиву: Глухівський РВК, Українська РСР, Сумська область, Глухівський район; липень 1941 р. Сегал Герш (Гершіа) був у званні старшого техніка-лейтенанта, капітана, у військовій частині на посаді керівника 88-й гвардійський стрілковий полк 33-ої гвардійської стрілкової дивізії. Приймав участь з липня 1942 р. у бойових діях Сталінградського, Південного, Прибалтійського фронтів. Був нагороджений орденами «Отечественной войны» II ступеня, «Красной Звезды».

Далі наводимо фрагмент з нагородного листа про бойовий подвиг.

<...> В боях по освобождению Литовской ССР с 26. 07 по 31. 08.1944 года, тов. Сегал в сложной боевой обстановке, под постоянным огнем воздействием противника организовал бесперебойное снабжение дерущихся подразделений вооружением и боеприпасами. Тов. Сегал путем посещения боевых подразделений, под обстрелом противника, проводит осмотры состояния вооружения и непосредственно в боевых порядках под его руководством проводится ремонт выведенного боевыми действиями оружия.

За бесперебойную организацию обеспечения наступающих подразделений вооружением и боеприпасами, за способствование успешному выполнению подразделениями полка заведений Командования тов. Сегал достоин Правительственной награды – ордена Отечественной война 2-й степени. <...>